

Oderburg (Zamek Odrzański)

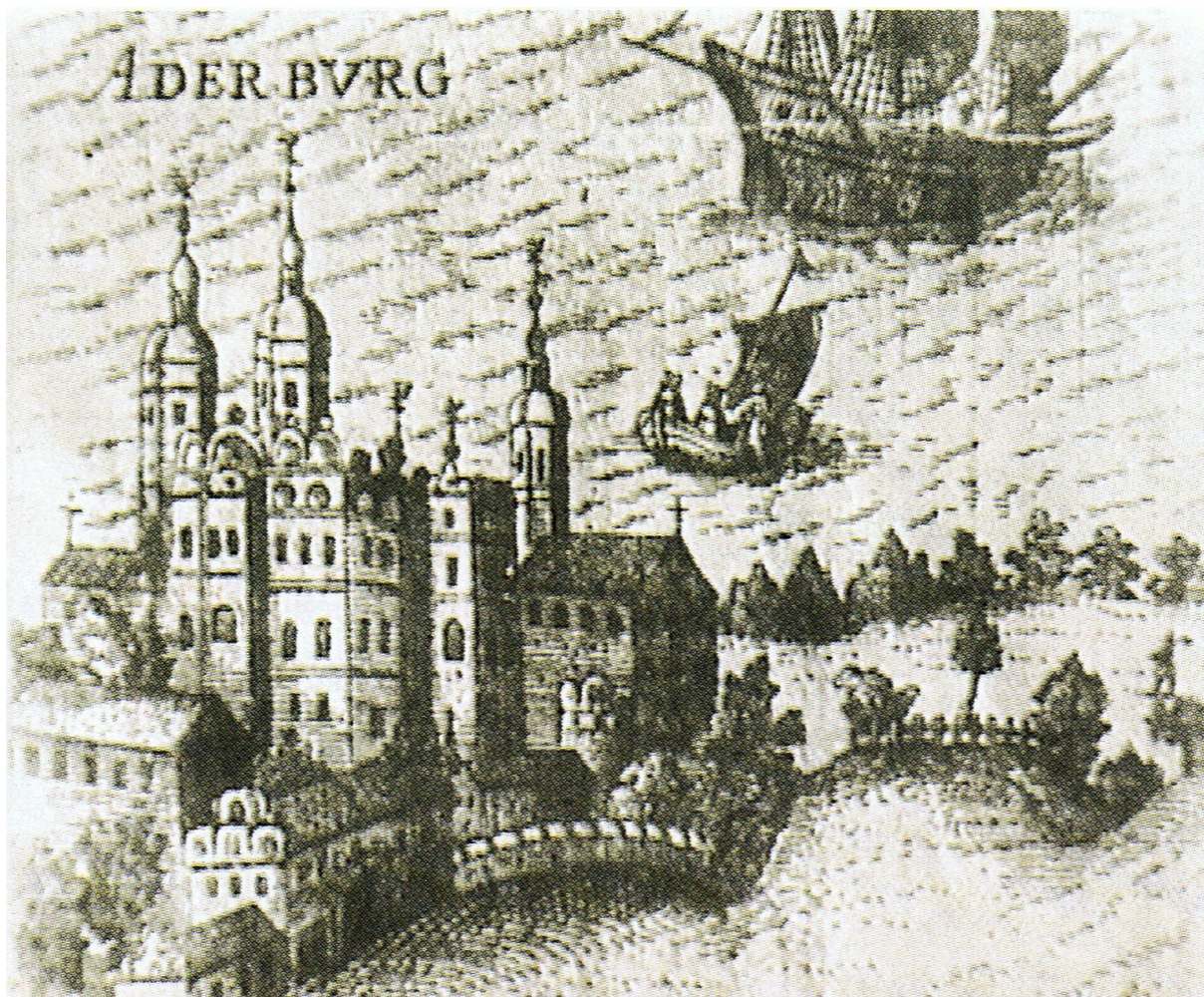
Oderburg – Zamek Odrzański, mimo, że od dawna nie istnieje, budzi wielkie zainteresowanie zarówno mieszkańców Pomorza Zachodniego, jak i odwiedzających je gości. Znajdował się on między obecną ul. Ignacego Łyskowskiego (d. Burgstrasse), niewielkimi uliczkami Schifferstrasse (Żeglarską, potem zlikwidowaną po wojnie), łączącą się z Werftstrasse (Stoczniową, także nieistniejącą), ponadto dolną częścią Poststrasse (obecnie St. Dubois) i terenem nadodrzańskim. Dziś obszar ten jest częścią aktualnie działającej Stoczni Szczecińskiej „Wulkan”. Dzieje Zamku Oderburg (Odrzańskiego) są niezwykle barwne i stanowią część dziejów Szczecina, sięgających średniowiecza. W styczniu 1360 roku na niewielkim wzgórzu, położonym na terenie małej wsi Grabowo (d. Grabow, dziś osiedle w składzie Szczecina jako Drzetowo Grabowo) książę Barnim III (1344-1368) ufundował klasztor zakonu kartuzów pod nazwą *Gottesgnade* (łaska boża). Klasztor został uposażony dworem, ogrodem i polami, a potem doszły kolejne wsie i dobra. Wcześniej, od 1243 roku, teren ten należał do szczecińskich cysterek, które w bliżej nieznanych źródłowo okolicznościach pozbyły się tego nadania. Proces nadawczy Barnima III dla zakonu kartuzów zakończył się w 1364 roku. Natomiast samo zgromadzenie zakonne było obecne w Szczecinie już w 1355 roku.

Na nadodrzańskim wzgórzu mnisi pozostali do czasów reformacji. Ich klasztor dominował nad okolicą, stając się znakiem rozpoznawczym dla żeglarzy na Odrze. Kartuzi słynęli z bardzo surowej reguły, byli też odwiedzani kilkakrotnie w XV wieku przez wizytatorów papieskich. Zakonnicy przepisywali też manuskrypty, z których część w 1682 roku została przekazana do Berlina. Z czasem surowa reguła klasztorna uległa na początku XVI wieku rozluźnieniu i zaczęła sprzyjać różnym występkom i przestępstwom, co potem w przypadku całego Kościoła katolickiego przyniosło krytykę ze strony Marcina Lutra i początki reformacji. Ta ostatnia oznaczała w Księstwie Pomorskim od 1534 roku przejmowanie klasztorów i ich dóbr w ręce władzy świeckiej. W maju 1538 roku przeor kartuzów, Walenty Syborg i towarzyszący mu mnich przekazali zarząd nad klasztorem książętom Barnimowi XI (1523- 1573) i Filipowi I (1531- 1560). Czego mnisi nie zabrali z opuszczonych zabudowań klasztornych, to wzięli sobie potem mieszkańcy pobliskich wsi.

W 1551 roku na zamku książęcym w Szczecinie wybuchł pożar, który zniszczył jego znaczną część. To wtedy Barnim XI na dobre zdecydował o ulokowaniu swej siedziby na Grabowie w opuszczonych budynkach po zakonnikach. Od tej pory datuje się proces

powstawania Oderburga (Zamku Odrzańskiego) i jego przebudowy na potrzeby książęcej rezydencji. Na zachowanej ikonografii zamek figuruje jako *Adersburg vor Alten Stettin* lub *Aderburg*. Pierwotnie budynki były w stylu gotyckim, ale przebudowa na rezydencję książęcą zaczęła zmieniać wygląd całości. Zupełnie zmieniono wystrój wnętrz i dobudowanych zostało kilka wysokich wież. Plany powstały najprawdopodobniej już wcześniej, w 1547 roku, a ich autorem był berliński budowniczy Caspar Theiss.

W latach 1561-1565 dokonana została kolejna przebudowa Oderburga w stylu renesansowym, którą kierował holenderski architekt Jacob van Zwolle/Schwollen. Zamek ostatecznie miał trzy wysokie wieże zwieńczone miedzianymi hełmami. Znajdowała się tam także kaplica m.in. z ufundowanymi epitafiami Barnima III i Bogusława X, ołtarz w formie tryptyku autorstwa Hansa Peissera z Norymbergi i bogato zdobiona ambona.

Zamek Odrzański w Grabowie pod Szczecinem. Fragment miedziorytu wykonanego ok. 1620 przez Heinricha Kotego i Petrusa Rollosa, ok. 1620, PD, źródło: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Oderburg.jpg>

Dzięki dokonany­m przebudowom, zwłasz­cza tej z lat 1575-1577, dokonanej z polecenia księcia Jana Fryderyka (1569- 1600), według relacji z 1590 roku zamek grabowski był bardziej okazały i lepiej wyglądał od dawnego książęcego. Ta nowa rezydencja Gryfitów zasłynęła u chłopów z Grabowa i okolicznych wsi na miano „Zamku Obżartuchów” z uwagi na tryb życia jej mieszkańców. Jednak Oderburg był ulubioną siedzibą głównie dla Barnima XI, bo inni Gryfici woleli inne miejsca rezydowania, np. Jan Fryderyk, zapalony myśliwy, wybrał dwór w Sownie, natomiast Filip II wybudował w 1612 roku tzw. Lusthaus (widoczny na XVI- XVII-wiecznych ilustracjach) pod samym zamkiem szczecińskim od strony północnej. W 1612 roku mury Oderburga gościły znamienitego gościa - cesarza Rzeszy Macieja Habsburga z okazji jego koronacji. Na jego cześć Filip II wydał wielką ucztę.

Ołtarz i ambona wykonane przez Hansa Peiseera dla zamku Oderburg. Następnie przeniesione, obecnie w Kościele św. Marii Magdaleny w Sownie, 2011, fot. Kapitel, źródło: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sowno_\(powiat_stargardzki\)_oltarz_.jpg_i_ambona_.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sowno_(powiat_stargardzki)_oltarz_.jpg_i_ambona_.jpg), CC BY-SA 1.0.

To jednak był, jak się okazało, ostatni moment świetności tej budowli. Po tej dacie zamek zaczął podupadać. Książęta coraz rzadziej w nim rezydowali, bo powrócili do dawnej siedziby do Szczecina. W latach 1619-1620 była tam więziona oskarżona o czary sędziwa dama wywodząca się z jednego z najbardziej znakomitych rodów Księstwa Pomorskiego - Sydonia von Borck. Spłonęła na stosie jako „czarownica” poza miastem na terenie pod Bramą Młyńską (d. Mühlen Tor), znajdująca się u północnego wylotu obecnej ul. Staromłyńskiej.

Podczas wojny trzydziestoletniej, w lipcu 1630 roku, zamek został zajęty przez żołnierzy szwedzkich z ośmiotysięcznej armii króla Gustawa II Adolfa i marszałka Johana

Bånera. W czasie pobytu szwedzkiego została ustawiona pod zamkiem nowa szubienica, o czym wiadomo z projektu twierdzy szczecińskiej autorstwa Davida Portiusa.

Ostatni książę z rodu Gryfitów - Bogusław XIV (1580-1637) przybył do Grabowa i do siedziby władcy Szwecji by poddać miasto. Dla Oderburga pobyt Szwedów oznaczał początek procesu stopniowego niszczenia budowli i jej zupełnej grabieży. Zerwana została także miedziana blacha z wież, której brak umożliwił dostawanie się wody do środka budowli i stopniową degradację całości. Wycięte zostały też pobliskie dęby.

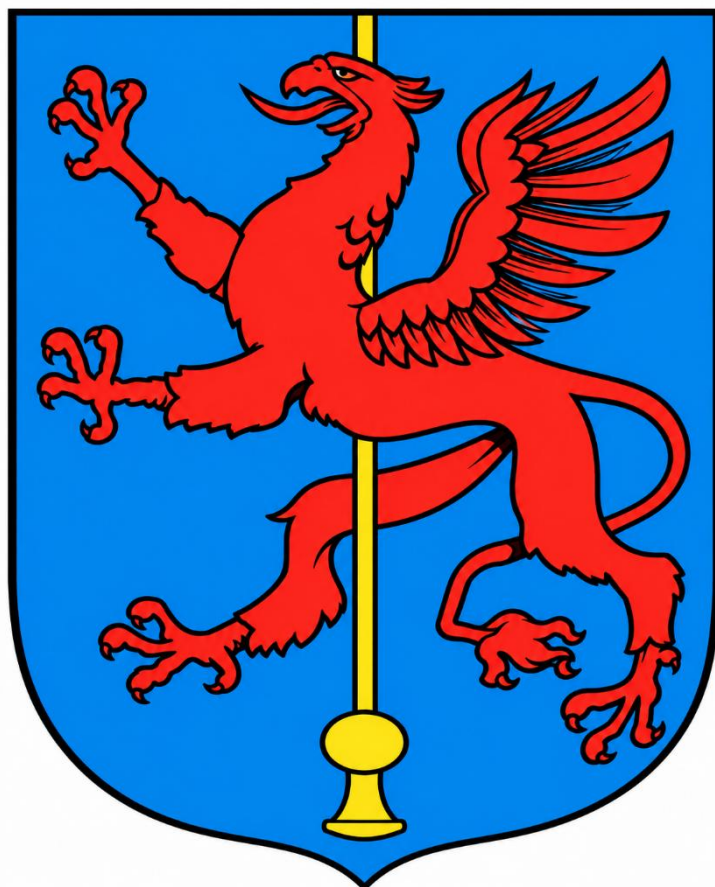
Na początku lat 30. XVII wieku Oderburg zaczął być stopniowo rozbierany. Wiadomo o tym z protokołu z początku lipca 1634 roku, gdy księżna Anna von Croy nakazała przenieść znajdujące się na zamku drzewo genealogiczne Gryfitów. Dawna kaplica zamkowa była przez Szwedów wykorzystywana jako warsztat do produkcji nabojęw oraz stajnia dla koni. Żołnierze ograbili także krypty książęce. Znaczna część pokrycia dachowego została przeniesiona m.in. do kamienicy Loitzów na Stare Miasto, a część do domu przy kościele św. Piotra i Pawła. O pozostałościach Oderburga wiadomo także z czasów oblężeń Szczecina przez wojska brandenburskie (1677) i rosyjsko-pruskie (1713). Teren po zamku (Oderburg Feld) zaczął być traktowany jako śmietnisko zarosłe krzewami, trawą i miejsce skąd wciąż można było pozyskać budulec. Powstało także określenie *Pamporen*, *Pamporum* i *Schloss Pamporen* (zamek Pamporen), które było używane potocznie przez ludność ówczesnej wsi.

W końcu XVIII wieku, mężczyzna nazwiskiem Approt chciał przejąć ten teren jako dzierżawę, jednak to spotkało się z oporem sołtysa i sądu Grabowa. Podobnie zabiegali o niego inni potencjalni nabywcy, m.in. młynarz Mühl i radca domaniałny Aue. Na przestrzeni I połowy XIX wieku z Oderburga pozostały już tylko resztki murów i fundamenty. W obawie przed zawaleniem się pozostałości zamku podczas zabaw dzieci, teren został ogrodzony.

Wydawało się, że proces całkowitego zniszczenia i zaniku pozostałości Oderburga zostanie powstrzymany. Myślano o potraktowaniu go jako trwała ruina, a nawet zabytek. W 1845 r. konserwator zabytków Quast przekonywał władze grabowskie, że „*burzenie pozostałości klasztoru i zamku nie odpowiada życzeniu króla [Prus]*”. Ten plan jednak nie został zrealizowany, bo w piśmie z lipca 1846 roku Magistrat Grabowa zgłosił, że rości sobie do tego terenu prawo (chodziło o dalsze pozyskiwanie budulca z resztek zamkowych, by użyć ich do budowy dróg w okolicach Szczecina). Jeszcze w 1886 roku określano Oderburg jako „ruinę”.

W czasach istnienia Grabowa jako samodzielnego miasta (1855-1900) złota iglica z czerwonym gryfem z wieży zamkowej została wykorzystana jako jego herb. Na wzgórzu nad ówczesną Burgstrasse i Schifferstrasse od lat 60. XIX wieku zaczęła pojawiać się zabudowa

mieszkalna, w tym okazała kilkupiętrowa willa bogatego posiadacza składów drewna Augusta Kressmanna (Burgstrasse 16). Przy domu urządził on park krajobrazowy. Willa została przejęta potem przez właściciela firmy Hedwigshütte, J. Stevensona. Oprócz tego, na terenie pozamkowym powstała szkoła gminna (Gemeinde Schule), przemianowana następnie od 1905 roku na gminną szkołę dla dziewcząt (32 Gemeinde Mädchen- Schule). Znajdowała się ona pod numerem 17.

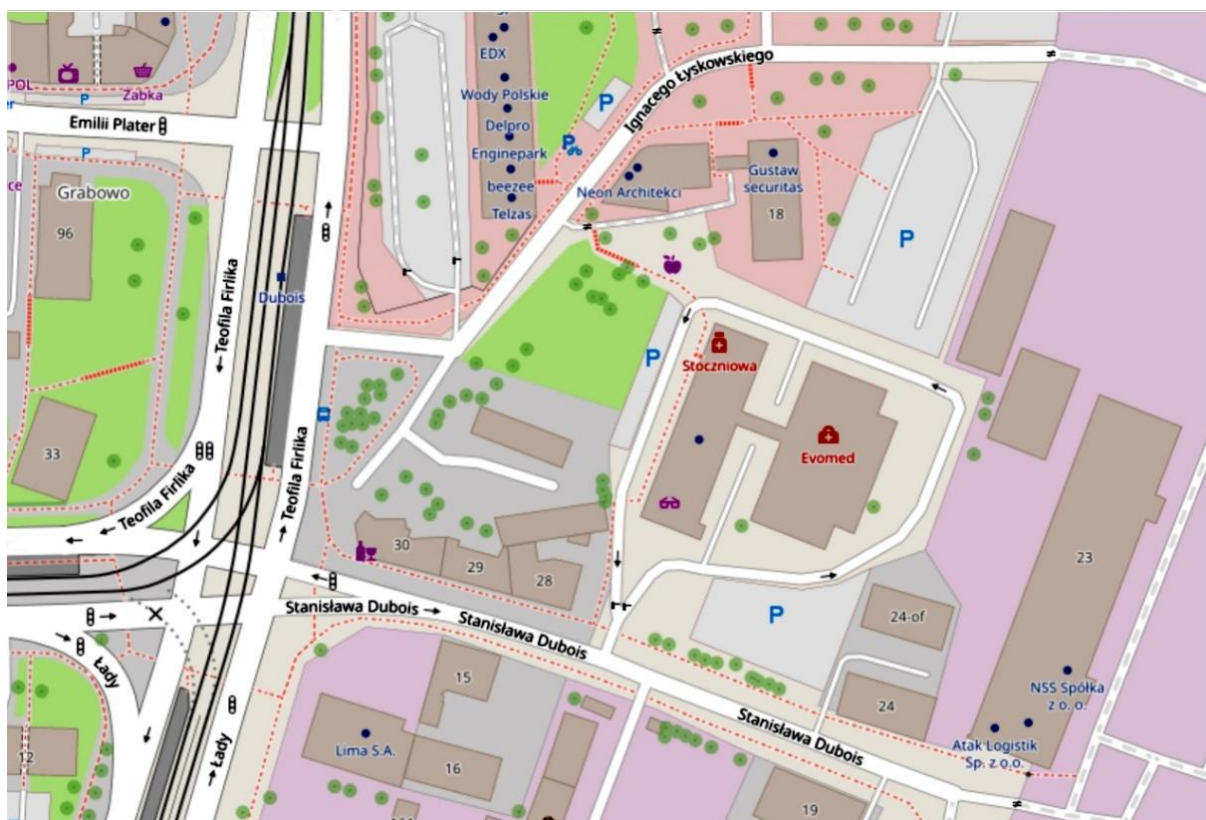
Herb Grabowa

Część dawnego zamku znajdowała się na tyłach późniejszych kamienic przy obecnej ul. Dubois (d. Poststrasse) nr 25- 26 i 28- 30. Na wzgórzu zamkowym, oprócz willi Kressmanna i wspomnianej szkoły żeńskiej zbudowano kolejne obiekty. Był to kompleks istniejącej od 1823 roku i rozbudowanej w latach 1845-1847 Königliche Schiffartschule (Królewskiej Szkoły Nawigacji/Żeglugi) z wieżą przypominającą nieco średniowieczną basztę z ażurową metalową balustradą, przeznaczoną dla szkolenia sygnalistów używających kodu flagowego. Obok, pod numerem Poststrasse 22, stał niewielki lokal gastronomiczny „Oderschlösschen” (Zameczek Odrzański).

Oba te budynki nie przetrwały wojny, podobnie jak willa Kressmanna/Stevensona i pobliska szkoła gminna. Na jej miejscu we wrześniu 1977 roku oddano do użytku Przychodnię Stoczniową przy ul. Dubois 27. Obecnie w przebudowanym i odremontowanym budynku znajduje się klinika EVOMED. Z zabudowy dawnej Burgstrasse/Łyskowskiego i terenu gdzie stał Oderburg, także narożnika z Poststrasse i Schifferstrasse, po nalotach i powojennych wyburzeniach i rozbiórkach zostało tylko kilka budynków. Jest to kamienica pod adresem ul. Dubois 28-30 i Łyskowskiego 16. Pozostałością czasów wojny jest stojąca na ul. Łyskowskiego betonowa, kilkukątna wieża wartownicza, strzegąca wejścia na teren stoczni Oderwerke (od 1948 roku ówczesnej Stoczni Szczecińskiej). W końcu lat 70. XX wieku między wspomnianą Łyskowskiego a ul. Teofila Firlika (Giessereistrasse, krótko po wojnie Mosiężna) zostały wzniesione dwa biurowce z czerwoną szklaną okładziną mieszczące wówczas stoczniowe biura konstrukcyjne.

Reliktem pochodzącym z Zamku Odrzańskiego jest płyta pamiątkowa ufundowana przez księcia Barnima XI w 1543 roku dla uczczenia postaci Barnima III. Książę jest na niej przedstawiony w renesansowej zbroi płytowej (kompletnie niezgodnej z realiami XIV w., w którym panował) z trzymanym w ręce dwuręcznym mieczem. Potem przeniesiono ją w 1680 roku do byłego klasztoru cysterek znajdującego się od strony północno-wschodniej Zamku książęcego przy ul. Am Klosterhof (dziś Duczyńskiego). Po rozebraniu świątyni w 1904 roku przeniesiona została do Zamku i obecnie można ją oglądać umieszczoną w skrzydle północnym.

Śladem pamięci o obecności Szwedów w Oderburgu i na terenie Grabowa przed 1945 rokiem była (od XIX wieku) Gustav Adolf Strasse (obecnie Parkowa) i hotel jego imienia (Gustav Adolf Gasthaus) w budynku na rogu ówczesnej Birkenalle (obecnie Jacka Malczewskiego) i wspomnianej Gustav Adolf Strasse. Natomiast do dziś widocznym śladem zwierzchności Szwecji nad częścią dawnego Księstwa Pomorskiego i Szczecinem jest wygląd herbu miejskiego. W dowód wdzięczności dla szczecinian, którzy podczas oblężenia miasta przez wojska elektora brandenburskiego (1659) dochowali wierności Szwecji, jej król - Karol X Gustaw dał gryfowi miejskiemu koronę, a herb otaczają szwedzkie lwy.

Lokalizacja nieistniejącego zamku Oderburg

Więcej:

Bogdana Kozińska, Bogdan Twardochleb, *Szczecin Grabowo Stettin Grabow*, Szczecin: Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość 2005.

Marek Łuczak, *Szczecin Grabowo*, Szczecin: Pomorskie Towarzystwo Historyczne 2012.

Dariusz Wybranowski, *Budynki władzy w Szczecinie dawniej i dziś. O związkach polityki z architekturą*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2025.

Paweł Ziątek, *Zamek Odrzański, Oderburg – historia rezydencji w Grabowie*,

<https://historyczny.szczecin.pl/zamek-odrzański-oderburg-historia-rezydencji-w-grabowie/>

Anna Koc, *Zamek Odrzański w Szczecinie – zapomniana rezydencja Gryfitów*,

<https://www.facebook.com/groups/SzczecinZnany/posts/1948331309136546/>

Dariusz Wybranowski